

גַּרְי רְחוּב

תאריך

1

לא על עיר מולדתי אספר עתה, כי אם על עיר שם עמדה ערש אהבתי הראשונה וגרתי בה בימי עלומי כשנתיים ימים. יותר מדור שלם כבר עבר. מלחמות רבות היו בארץ, גוים וממלכות נשבתו; ואני רב ראיתי שבט־אלוה וגם חסד־אלוה. תקף כחו של היחיד עולה על זה של הרבים; אם חתחתים לפנינו על כל מדרך כפ־רגל, הן שדמות הזכרון פתוחות למרחב, שם נטִיל בעלות השמש ובבוא השמש. גם על המטה, לא נרד ממנה בחיים, שביבי נער עוד יאירו משהו את האפל. איני מאמין בתחית־המתים, אבל מאמין אני בתחית דבר עָבַר או גם מת וחלף במוחו של אדם. המשרר לֹא יכול.

הרחוב, שבו דרתי, הכיל שורת בתים של איזה אמידים, והיה משתרע אחרי שני הרחובות הגדולים הסובבים פנים העיר. לפני בית־מלוני עמד אילן מצל אחד מוקף גדר נמוכה של עץ, ועל הקרקע היה שטוח תול אָדָם — אות של מנוחה ונגידות. עוד לא הגעתי אז לעשרים. חלום רחוק בוקע והולך; עולם לא־חיותי מִשְׁשָׁתִי בחושי. — ובלכתי בבקר ובערב להתפלל בבית־התפלה כחָקִי, אני עובר דרך הרחוב שלפנים מרחוב ואני יוצא מתחום לתחום... בבית־התפלה לא אך הסדור פתוח ואין זה רק השער לאל אוהב ומירות; מדברים שם גם בעניני־דעלמא. ולי שיח ושיג עם האברכים המעטים כגילי, על־דבר המאור שכתורה ונצני ההשכלה. שני נרות דולקים לנו תמים הייתי הולך לבית־העדה ומלא רעיונות הייתי שב ממנו. הרחוב הגדול, שמחדרי ראיתי רק את אחוריו, משתרע אז לפני, ועיני מלפפות את כל השורה הארכה והבלתי־שוה. מספר בתים מרחוב הזה, בתים מְצִיָּנִים במראיהם או ביושביהם, התרשמו בלבבי וימצאו להם בו קָנָם עד היום. הנני מנסה לתארם בשרד על־יגליון אחד אחד.

מצד שמאל יצא מחוץ לשורה בית גדול בעל גג רחב מכסה רעפים אדמים, והוא הכביד על הכתלים ועל החלונות וידחקם לגבי היסוד מטה. צירו לכם, גמד בעל-בשר ושמן, ועל ראשו כובע ענקי משפע והעינים הן לא מתחת למצח, כי-אם בבטנו הרחבה. בבית הזה, כנראה, אש תוקד תמיד על הכירים; כי בכל עת עברך עליו והנה עמוד ענן גדול מתמר ועולה מארבת-העשן, פעם עולה ישר למעלה, גל סובב גל, ופעם נוטה לצדדים ומתפור באין-חפץ ובלי-מטרה. לעתים, ולעתים קרובות, נראתה נערה שחרחרת וטובת-מראה לפני סף הדלת, עומדת וצופה כמחכה לאיזה דבר. — בלי-משים יחיש העובר את צעדיו, ואם הוא רחוק ממנה עשרים אמה, יתקרב אליה שלש או ארבע אמות. ויש אשר מבחוץ נראית גם אמה, אשה גבהת-הקומה, שראשה עטוף מטפחת לא-נקיה, והיא נעה לרחב הבית וקולה נשמע, לא ככתה. זו היתה הרבנית דמתא. בעלה מפורסם בכל ה"סביבה" בשם רבי ארון.

רבי ארון לא היה רב כרגיל. הוא היה לא אך בן-תורה גדול בלבד, כי-אם עשיר מסים בהוננו. הוא שרת את עדתו בחנם ולא קבל שכירות כלל. תאמרו, שהיה תקיף ואיש מתגאה, והנה בו חדוש שני: הוא היה שפל-ברך וענותן נכר. מושבו בבית-התפלה לא היה בקיר המזרח על-יד ארון אלהים כנהוג, כי-אם מאחורי התנור, לא רחוק מדלת הכניסה. בפנה זו, שבעירות בני-ישראל היא נכונה לעניים ולעוברי-ארח, היה עומד עטוף בטליתו ומתפלל בכונה מעלות הבקר עד הצהריים. הוא מן המקדימים לבוא ומן המאחרים לצאת.

הרב לא היה בעל-קומה כלל, אדרבה, כמעט גמד ואיש דק-בשר היה שומר החורה הכתובה והמסורה לבני העיר. לראשו המגלח דבק מכסה שחור כמו עור שני, היורד ונראה מבעד למצנפת. אזנים קטנות דומות יותר לשל אשה משל איש לשני עברי פניו, המצח לא רחב, גבות העינים בלתי-נכרות, החטם משפע מעט. לרוב, שכבר עברו עליו ששים שנה, אך חתימת זקן בלבד. הוא היה אדם משנה במראהו והסרה לו הדרת-הכבוד. אבל עיניו היו חודרות, ובהן נראתה לפעמים גם אש, שלא פללו למצא אותה עצורה בעצמות היבשות.

רבי ארון היה מחסידי ברשד ומחסידי סברן כאחד, אבל לא אָרַח את בני הפתות. הוא לא היה מעורב עם הבריות, אם גם כהן את הצבור לפי דרכו. הוא עבד את ה' מיראה, הלא פחד אדון-כל על יצוריו. התורה מלאה עונשין וקנסות על כל עובר את פי המצוה, וכינן שעבר אדם עברה לא יפלה לו, גם אם שב והיטיב את דרכו. — אם מקים אתה מצוה כתובה, עוד יש חשש, שלא נשמרו פרטים אלה ואלה, או לא כונת כראוי, או שמחת על העשיה, ובשמחה זו דבק מעט ממלאכת-השטן. לאידך, נכשלת במשהו של חטא, והרי צרעת הנחש דבקה בך בגלוי. דוקא בימי הקיץ ובימי החם לכל בשר ולכל זרע האדמה נחרבה ירושלים עיר העבודה וקריה הכהנים, ובימי החרף נוספו לבה"ב עוד תעניות שבבי"ם ת"ת.

אלהים מילל על הנשמות העוזבות, הן בארצות המזרח הן בארצות המערב. בעיר המלוכה שורר עמלק צורר היהודים, ובכל נפות הארץ הרחבה גדל דור צעיר, מתקפק באמונות ומתרשל בשמירת הדברים, שעליהם באו אבותינו באש ובמים.

הרבנית שפגשנו היתה האשה השלישית של רבי ארון. והיא גם ילדה לו את בת זקוניו, שראינה לפני הסף. ומשתי נשיו מלפנים לו הרבה בנים ובנות, כלם כבר נשאו וילדו גם המה. אבל נחת גמורה לא ראה הרב. לא לבד שלא היה בין בניו מי שראוי למלא מקומו, כי אם אחד מהם היה גם שוטה גמור, שוטה העיר. לוקחי בנותיו לא ראו סימן ברכה במעשיהם והיו לאמוצלחים סתם בחייהם. מספר נכדיו ונכדותיו הגיע כמעט עד שלשים נפש ואף אחת מהן לא הצטיינה בידיעת התורה או בחן מיוחד.

יום יום ושובע שבוע היה בא אחד מבניו או מחתניו לבקש עצה מפי ארון בצר לו או לשאל ממנו עזרה ממש. לפעמים התפרצה מריבה בין הקרובים, ועליו היה להשלים ביניהם. נכד אחד בן בנו הבכור נטה מני דרך – והוא מוכיח ומאיים. נכדה אחת נארסה ברצון לאיש לא יחסן כלל, והוא נשא בגלל זאת צער בקבו... ביום השבת נמלא בית התורה אוכלי פרות לתאבון ושותי יין תפוחים. ביום קדוש ומקדש עליו, העובד את קונו ונפרש בנפשו אך למלכו של עולם, לשבת בראש השלחן מוקף נפשות פשוטות. הוא, היחיד, הוא קנינם של אלה. לולא היו אלה בניו, יוצאי הלציו, כי אז הן לא היה שח עמהם...

בימות החלל הלא עליו לשרת את העדה. פרקים לא מעטים מחלקי שלחן ערוך עוד מושלים בישראל בכל תקפם. והרב מטמא ומטהר, מתיר ואוסר, יבצע בין טובע ונתבע ויפרש מנהגי המועדות. לפעמים יפלו גם דברי ריבות בשערים. או בעל יריב באשתו וכתב לה ספר כריתות בבית דינו. תורת משה הנחילה לנו חקים ומשפטים והם נתונים לכל הדורות, ובאו חכמים והוסיפו וחזרו והוסיפו. הרב של כל עיר אינו רק הכהן בימיו או הלווי.

ולילה לילה, בסגור בני ישראל את חנויותיהם, התפללו את שתי התפלות הסמוכות זו לזו, אכלו את ארוחת הערב הרוזה, שחו מעט בעניני הבית, קראו שמע באיזו עיפות והלכו לישון, איש איש כשהוא שקוע בדאגותיו ובחשבונותיו, אשר מי ימנם ומי יכלכלם, ישב רבי ארון לפני ספר גדול פתוח ונר של חלב מפעפע מאיר את האולם. לפעמים עסק בתורה הנגלית או הגה בגמרא סתם. הלא עמקות השיטות והמפרשים מתנגשים יחד. הן גם רש"י מקצר... ולפעמים קם, לקח מארון הספרים ספר של יראים ויחל לעיין בו. רבו ארחות השטן ודרך הישרה לא כבושה כלל. מזהיר אלהים, מזהירים החכמים וחוזרים ומזהירים. הלא עמוקה באר שחת; הלא אשו של גיהנום בוערת בליהרף; והלא יש אלפי ראיות ברורות, שהרע הוא רע מחלט, ואף על פי כן רודסים בני אדם אחריו. הבורא בורא תמיד

היצר הוא המחריב. הנך פונה לימין, והחמדה מלפכת; הנך נכנה לשמאל, ואף שם תאווה נוצצת.

הוא סוגר את פרקי המוסר ויחל לחשוב לנפשו, לעצם הבן-אדם שבו. אך בריה קטנה הוא, בן-אדם תולעה, והאחריות המוטלת עליו כל-כך רבה היא וגדולה. מפני חטאינו גלינו מארצנו ואין לנו לא אִשִּׁים ולא נִיחוחים ולא מזבח להקריב קרבן חטאת או להביא אשם. העונות עוליים למעלה ראש. הפשעים חודרים לכל היקום, ואף כביכול יושב ונאנח, יושב ונאנח. הרב קם וצועד בחדר ומהרהר אך במעשיו מהיום, בתפלתו מהיום ובלמדו מהיום. פסוק זה אמר בלי כוונה, בצהרים ברך על הָאֵם והסיח דעתו לדבר אחר. בבקר באה אשה שלא התקדשה עוד מטומאתה ונגעה בקצה השלחן והוא הניח ידו אחר-זה על המקום ההוא. עינים לרובות ליושבי מעלה וחרב-פיפיות לכל בני-מרום. הוא יושב שוב על כסאו, ראשו נשען על שתי ידיו ומסתכל בחלק ההויה שלפניו. מעורבים בכל ניצוצות דקדושה עם אבק סטרא אחרא... חצות הלילה הגיעה, הוא מעמיד את הנר על הארץ, פורש את מטפחת-האף שלו על הקרקע, פושט נעליו ויושב לו למטה אצל מזוזה הפתח. קם ונוטל ידיו, לוקח אפר-מקלה מתנור החרף ושם על מצחו במקום הנחת תפילין, לָקִים את דבר המקרא: לשום לאבלי ציון פאר תחת אפר. בכי גדול מהפרץ מבין פתחי לבו, והוא מתחיל לנסח את תקון רחל ואת תקון לאה. קינה באה אחרי קינה, ודוי נקשר עם ודוי ואחר-זה קם ואומר קדיש-ייתום...

ובאותה שעה ישבתי גם אני בחדרי. לא בודד הייתי. — מנורה יותר גדולה מַצְרָו של הרב האירה את ארבע אַמוֹתַי. לָפְנֵי פתוח ספר, התועה בדרכי החיים, ונפשי הומיה וקוראת לאַל אחר... יש אשר בלעתי כל אָמֶר מאשר לפני, הקשבתי לכל הגה. ראיתי לוחות נתצים ולוחות אחרים נפסלים ועליהם חרותות אמרות חדשות גם חדשות. ולא ידעתי, כי ימים יבואו ואראה ואבין, כי גם אלוהי, אשר השלכתי יהבי עליהם, רמוני-ויום אחד יבוא ואעמוד ערום בלי חסות, בלי תקוה ובלי אור ואהיה אני אך אני אותו היתום, יתום בלי אב ובלי אם...

II

ארבעה בתים למעלה מביתו של הרב עמד בית גדול, שעשה רשם בלבנוניתו. גם גגו של זה היה מכסה רעפים אָמִים, אבל היה צר יותר ולא-מִשְׁפַּע כל-כך. גם דלתות החלונות אָמֹת היו. במעלות של אבן עלו אל הפתח, שהיה עגול למעלה; ומי שנכנס אל הבית פנימה, מיד עשה בו רשם הנקיון הרב, אשר שרר בכל פנות החדר המרבע, ובו כלים נאים בסגנון הדור הישן. על הכותל האחד היה תלוי "מזרח" מַצְרָו, ומשני עבריו שתי מנורות-קיר עשויות נחשת-קלל. בארון-הספרים הרחב נראו שורות שורות של ספרים מכורכים, מהם בעור אָדָם ומהם בשחור, ושם כל ספר

קרות באותיות מְזוהבות. הקרקע היה מְכסה עצים דקים חלקים ובשתי פנות האולם עמודי עץ. שמואל בִּן־נתן היה גר בבית הזה, איש עשיר חשׁוֹר־בנים, והוא גם נחשב לשרידי נבוני העיר ותורניה. בִּן־נתן היה כבר למעלה מחמשים שנה, הוא היה בעל בטן רחבה וקן עגול הכתיר את לחייו. לו מצה מאיר ועיניו לנכח מביטות. הוא קבל את כל מי שבקר אותו בסבר פנים יפות, אבל בעצם לא התקרב לשום אדם. לא יהיר היה, אבל איש יודע את ערכו; והן בעניני „מושכלות“ אין מי ששגב ממנו.

אומרים, שבנעוריו היה עוסק באבן־עזרא וישם נפשו בכפו, בוא גם ל„שער היחוד“. אבל אחר־כך נסוג אחור והסתפק בזה, שמדי שבת בשבתו היה קורא בפרוש אברבנאל על התורה והגה מעט גם בספר „עקדת יצחק“.

השכל והמושכל שני דברים הם. יש סבה ויש מסובב. יש צורך ופרוד. אתה מעין בדבר ונאחו בסבך של כלל ופרט. פעם שכלך עולה ופעם הוא יורד. הרבה פנים לתורה, ובדעות – מדות ומדרגות וחלוקים. הרי נפש בהמית והרי נפש שכלית ועיונית. אלהים מסתתר והוא נגלה. הוא הוא העצם הפועל ונבדל מן העצם המתהווה...

ושמואל בִּן־נתן לא אך מטיל בפרדס העליון בלבד, הוא גם מלוח מעותיו ליצורי־מטה ומכפר תמיד את ה„בטוח“ הודאי על מי שאינו ודאי ויש לבדוק אחריו. אדם בלא חמשים אלף ר"כ, אם גם שמו אדם, לא יגיע לתכלית הנרצה. כי אתה מונה ובוחר את שטרותיך אחרי ארוחת־הערב לשבע ולא לרזון והרבה מהם על מכונם, אז יש מקום להבחין בין עניני המקרה וההזדמן, בין התועלת ובין צדדי ההפסד. על־ידי הבחירה האנושית עומדת הידיעה האלהית. בר־נש אתה, הולך על שתיים וההשגה העיונית מלפפת אותך מכל עבר.

ויש אשר נודה שנתו מעיניו והיה קם ממטתו באשמורה השלישית של הלילה, נטל ידיו, התעטף במעיל־הבית הארוך ושב מחדר־המטות לאולם־הספרים. הוא ישב על־ידי שלחנו לאור הנר של שעה. השכל הנאצל הוא גם שומע תפלות. יש טעמים וברורים לכל המנהגים והחקים הנתונים. אולם אתה בעצמך עדין אינך בדוק ומְנַסֶּה... ממעל הנה תנועת הגלגלים וגרמים שמימיים לאין־ספור, ולמטה הנה הגפש החיונית והשכלית. אתה חושב ותופס דבר, והרי אתה אך נקודה. – הנך מתנון בהשגתך לבד, ושוב אתה נשען באמרות החכמים. הוא לוקח לו ספר־מחקר ומעיין בו ומתמנמם. הליל כונס את כליו ופונה לו למדורו. דמדומי בקר. בִּן־נתן מתעורר, משפשף את עיניו ומרטיבן במים. הוא מכין עצמו לתפלת־שחרית, כחך לבני־ישראל. אבל עוד בביתו לפני לכתו לבית־הכנסת הוא מתחיל להרצות בקול את השיר: ינדל אלהים, זה הנמצא ואין עת אל מציאותו, זה הנעלם והקִּיּוֹן, הראשון ואין ראשית לראשיתו

ביום שבת אחד, כאשר השכים בבקר כדו. והנה את אשר לא חשב בזה מעולם בא ואתא. הנה התפרצו גנבים אל ביתו ונגבו ממנו את כל

כל־כספו, הכשיטי רעיתו ואף כסף רב מזמן. גם את בגדי־השער שלו של אשתו וכל הבגדים הטובים לקחו הזרים עמהם ולא הותירו. בן־נתן לא התרושש לגמרי באבדה זו, אבל הנוק היה רב ועצום... השכל מחיב, שכל דבר הנה אינו נפסד מאליו; והנה עוד תמוץ היו הארונות מלאים כל טוב ועתה נתרקנו, נתרקנו בידי אנשים לא עמלו בהם. היה רעש בעיר. יגעו ימים רבים למצא את הגנבים ולחדור אל מצפוניהם. גם הרשות המקומית לא התעצלה בזה ותקח שחד משני הצדדים. והכל היה ללא־הועיל. מה עשה שמואל בן־נתן אחרי ששקט רוחו מעט מהתמרמרותו על גזקו? הלך ומכר את כל אשר נשאר לו, אסף מה שהיה בידו לאסוף ויצא בעוד ירחים שלשה הוא וביתו לירושלים, העיר הקדושה, שידבר עליה בספרי־התפלות, ושעד היום לא חשב שום איש מבני עירו של בן־נתן לקום ולעלות אליה.

חיס אחד שעלה לגדולה ונתעשר – לא אלך בו רכיל לספר סבת עשרו – קנה את הנחלה העזובה ויתישב בה. וספרי איש־העיון נפוצו לכל עבר. אחד מאלה בא גם לידי, והוא גם החריב את נְיִ... מפי אבי, שהיה גם־כן רב לעדה קטנה, למדתי את התלמוד, שהוא יכיל המשנה לתורת משה, וידעתי, כי לכל משנה תצרף בריתא ושעליהן תסובב הגמרא. עם ישראל לא אך עם חכם ונבון הוא, כִּי־אם גם עם עמוק־השכל. והנה הגיעני מעוזבונו של בן־נתן ספר אחד בתור ספר־השכלה; ולא היה זה אלא ספר המכילתא בהוצאת מבקר אחד מתושבי וינה. בגוף הספר גם־כן מסכתות, מסכתא דפסחא, מסכתא דשירה וגומר, וגם מסכת דנזיקין, והכל בלא בבות ובלא קפיצה מלשון אל לשון. – וארא ואתבונן, כי מעין משנה אחרת לנו כאן, משנה שונה לגמרי מזו של רבי יהודה הנשיא, שהן כבר התלויה לפקפק בה ובערכה.

יום קיץ היה. בבואי לבית־המדרש כבר עברה שעת התפלה בצבור. אנשים בודדים עוד עומדים איש איש בפנתו או באמצע הבית, מתפללים ושחים, זעיר שם, זעיר שם גם יושבים ולומדים בספרים. שני פנינים עוברי־ארח יושבים לפני התנור וכורכים מטליותיהם על רגליהם; נער אחד, שחטמו לא מְנָקָה, לועס ריקק בחמדה, והסחי גוול על מעשה המאפה. רוח חפש שורר בבית האלהים! הלא כבר הקריבו בני־ישראל בכל מושבותם את קרבן־התמיד באמירת פיהם, ושוכן־מעלה וכל משרתיו הן נפנים מעניני קדש לעניני הלל. כל יצור דורש טרפו ולחם וחק, אך רבי ארון עבד ה' לא נפנה עוד. על משמרתו הוא עומד מאחורי התנור. קרקפתו מכתירים עתה תפילין דרבנו תם; לפניו פתוח כרך אחד מהספר חק לישראל, והוא עובר מתורה הכתובה למסורה ומנגלה לנסתר. הוא מעין ומזמום. ואני, אם גם היה עוֹיֵן אותי, ירדתי ממקומי אל מקום הרב והראיתי לו את הספר המשנה ממדרשי רבותינו התנאים לספר שמות שבתורה. בלי־הפץ לקח את הספר מידי – ויהי אך פתח אותו, קפץ ממקומו, כמו איש נשכו נחש.

צריך אני לומר, כי אסגם כעסן גדול היה הרב, היה עוצר תמיד בעד כל התרגשות והיה מתאמץ ברב כח להמית בקרבו את היצר הזה. בעיניי הָמָה מחמירים הם אף בעלי התורה הגלויה, ולא מבעי אלה שכתבו ספרי מוסר, ביחוד לחסידים ולאנשי־מעשה. אדם כרבי אַרוֹן בודאי היה נוהר בזה; אבל זאת הפעם לא יכול לעצור ברוחו. הוא עזב את מקום ענותנותו, חזר לאמצע הבית וכרגע נאספו סביבו השרידים המפורים, והוא מדבר נגדי ונגד דרכי בקהל. טליתו נשמטה מראשו, הספר הקדמון בידו והוא חוזר על המקרא: כל באיה לא ישובון. כאלם עמדתי לפני המקטרג, ולא נסיתי להצדיק את עצמי. אך אברך אחד ידען מעט הרהיב בנפשו לבקש מהמקנא, כי יראה לו את הספר החיצוני. ויתמה למצא את שם מחברו איש מדברים עליו בגמרא. מי לא שמע על־דבר התנא רבי ישמעאל? מיד הראה לו הרב באצבעותיו הָרוֹזֹת על סימני־המספר הרומיים שעל דפי המבוא, ונסתחמו טענותיו של זה. גמירא בישראל אז, שכל ספר, שציוני־מספר רומייני לו — אך ידי מין כתביהו או הוציאוהו לאור. מן היום ההוא וולאה החלו לבדוק אחרי במלוני בשבע עינים. הופר שלום־הבית. גֶרְשֵׁקֵי מלֶה־סֶתֶפֶח בנהלה זו מצאתי ושפרה עלי. — ואני הולך, הולך ותועה מאז בעולם הרחב והצר עד היום...

III

עיד מצין יותר מביתו של בן־נתן היה הבית השלישי למעלה מכנו. גגו של זה היה מצפה פח ירוק, כתליו לא היו עשויים עץ, כִּי־אם לבנים שרופות ושורות הלבנים נראו בחוץ. אליו עלו במעלות של אבן, ולפני הפתח המשוח בששר מעקה, מוסב מוטי ברזל. לבנין בסגנון כזה היו מכנים באותה עיר „חומה“, ולא בית. ובחומה זו ישב עשיר נודע בסביבה, אך לא רצוי לקהל. שמו היה נתנאל בן־מנחם. את הונו שָׁמוּ לשלש מאות אלף רובל, סך מסים במספרו גם בעיר יותר גדולה. נתנאל היה מלוה מעותיו לאצילי הסביבה, ודבר אין לו עם הסוחרים היהודים. הוא היה כילי ואיש נותן צדקה אך בקושי. לא לבד שלא היה מעורב עם הבריות, כִּי־אם גם בודד היה. גם בעצם היום ההוא היו רב דלתות החלונות בחומה שלו סגורות. — שום עני לא הזיד לחזור על פתחו. הרב רבי ארון לא היה בא בכלל לכל בית בעיר; אבל גם שלשת שו"בי המקום, ושנים מהם היו חנפים גמורים, לא באו אל ביתו של נתנאל אפילו בערב יום־הכפורים. ואמה זקנה היתה נושאת ביום הזה את שש ה־פְּפֹרוֹת, שלשה זכרים ושלש נקבות, כמספר נפשות הבית, לאהלו של השוחט.

גם נתנאל היה איש כבן חמשים, אבל זקנו העגול ושערו כבר הפכו לבן. גם הוא נחשב על בני־התורה, ידיעה הגונה היתה לו בתורה הנגלית, וביראה היה נחשב לאבר מכת חסידי ברסלב, היא הכת הידועה העובדת לרב מת, שרוזו עוד מתהלך בין בני־עדתו. — נוזפים המה בני הכת

הזו במקצת משאר אחיהם. הגוהרים גם לא יתחתנו עמם ויארבו להם. עם ישראל גם עם קנא הוא! תזוז מדרך הכבושה במנהגים ובסדר התפלות, והנך עובד לבעל.

לנתנאל היו שני בנים ושתי בנות ולא יכול להשיאם. הבנים התפללו בטליתים, כי התבישו להראות בבית-המדרש כבחורים, והבנות ישבו בבית הוריהן כשבויות. צירו לעצמכם, שתי בנות עשיר מופלג ואף נאות לאמעט ובריאות-בשר ולחיהן בוערות תמיד — וקשה היה למצא גואלים להן, שיפרשו כנפיהם עליהן. אני פותר לקורא את החידה: משפחת בית נתנאל היתה משפחה פסולה. — —

אחיו הצעיר של אותו עשיר, שהיה גם-כן מחסידי ברסלב, הוא מתושבי כפר אחד בנפת פודוליה, היה עובד לאלהי הפרנסה ויחד עם זה היה פוקד בלבו את הרבי המת. כל היום היה יושב בבית-המשקה על ספסל נמוך לפני חבית מלאה יין-שרף ומודד לאכרים ולאכרות את הכוסות במדה. ולילה לילה, כאשר כבר סרו המאחרים לשבת בבית-המרוח ונפסק קול הזמירות של השכורים והשכורות בחוץ, היה שב לשיחות הספרים של בני הכת. פעם עין בלקוטי הרב המורה ופעם בלקוטי רבי נתן, שליחו ומפיץ תורתו. — כה עברו ימים רבים. בינתיים הלכו וגדלו בבית שתי בנות-תאומים טובות-מראה ובעלות-חן. ובהגיען לשנת השבע-עשרה ולב הנער עלה, החלו לפרוץ את גדריהן ותלכנה אחרי מאהביהן מבני הנוצרים. עזבו את אלהי העברים ותבאנה בברית דת-נכר. ויצעק החסיד בהמית-נפשו אל שוכן צרבותו; הוא לא ענהו לא בחלום ולא בהקיץ. וירד כעבור שנתים אחרי המאורע ביגון שאולה.

עוד אח אחד היה לנתנאל, והוא היה פקיד ביער ויעבוד את אדונו ימים רבים. אולם אהבת-הכסף השיאתהו לנטות מני דרך ויחל לגנוב מדמי הפדיון ולשום בכליו. יום אחד נודע אשמו ויקצוף עליו בעל היער, פטרהו ממשמרתו ויצו עליו לעזוב דירתו במשך חודש ימים ויפנה מקומו לאיש נאמן ממנו. ויקם בלילה אחד, והוא אז אב לבנים שלשה, ויעל על אילן גבוה, קשר צוארו אליו בחבל ויפסק את הייו בחזקה במעמד כל עצי היער, שארח אתם לחברה ימים רבים. — נוסח אחר: אשתו יפת-תאר היתה וישא אליה אדון-בעלה את עיניו, והיא שכחה את אלוף-נעוריה ובניה אשר ילדה לו ותתנה אהבים עם מי שלא קדשה. הדבר הגיע לידריךך, שבכל עת אשר סר אדון היער ללון באחוזתו היה שולח את פקידו העירה ללכת באינו מלאכות, והוא נשאר לבדו עם שוכנת-חיקו. כה נרמס כבודו לארץ; ורא כי אין מנוס ויאבד עצמו לדעת. אם כה או כה היה הדבר, בכתבי-היחש של נתנאל נחשב זה לכתם השני או השלישי.

והנה אף רעיתו של נתנאל, שארסה בעת שלא היה עוד עשיר כלל, אף-היא לא נקתה. — הלא דודה אחי אביה היה מסור ידוע, שהציק ליהודים והיה מכה את בני קהלתו בלשון לפני הרשות בכל פעם. גם הוא לא מת על מטתו ולא צוה לביתו אחריו. בערב שבת אחד, בעת

רוחצים בני־ישראל את גופם במרחץ לכבוד צורם וקונם, אחזהו השבץ במקוה מים ויטבע. אם אך מקרה היה הדבר, מי יגלה את הצעיף? גם פה נוסח אחר... הבן הבחור מאחותה, נער משלח ופרא, נעלם ביום אחד מעיר מגוריו ועקבותיו לא נודעו. רבים אמרו, כי עובד הוא בבית־מכרות־המלח אשר בארצות הקיר"ה. ויש אמרו, כי גנב בעיר רוכלת־עמים יושבת על חוף הים ונמצא בגנבתו וישלח לארץ גזרה. לאשת נתנאל עוד אחות אחת צעירה, ולה נולד נלד בלא ידיים כלל; ותגדל הנערה לתמהון העולם ותחשב לבית אבותיה לקללה. כה רבו הכתמים בשני ענפי המשפחה. אם יד ה' תהיה בשבט אחד, מי יאמר לו הָרָף?

נתנאל היה, כאמור, מבני התורה והיה הוגה בתלמוד לא לתאבון ואף לא לשמה בכונה, כי אם משום הרגל. והן בני כת ברסלב בכלל הוגים בספרים ויש להם בזה עניני־עצות... העסק של האדם העלוב בזה העולם גם־כן עלוב, עמוק עמוק, מי ימצאנו, ואף־על־פי־כן הכל גלוי באלפי גלויים. אלהים במרום מדבר את שליחיו אך במסוה, והמה מסתכלים וחוזרים ומסתכלים. מדברים בפשטות רבה מאד ובכל־דבר נסתר דבר החוזר ומתגלה. הנה יגון ממלא אותך ואתה תופסו ומכניסו על־כרחך לתוך השמחה. השמחה אינה שמחה בעצם והצער אינו צער בהנה. בכל אמירה יש חסר, האמונה אינה בשלמות. אם נאכל נשבע ואין זו אכילה גמורה, כי אם הכנסה, מין תנועה בפה, ולאידך, הפה הוא אך אבר. המוח מקסה, העינים אינן רואות. הנך לומד ולכאורה אין זה למוד, כי אם שיחה...

צדיק־הדור הוא אך פתח והפתח סתום. יש בך איזה רצון והוא מרמה אותך. הנך עוסק במלידעלמא. הנך מפקח על קנייך, הנך מקפיד או גם מתלוצץ לפעמים ואין זה כי אם מין אחיות עינים. הנך מרים את היד ואין בה אלא אצבעות, הנך חולם וזה מקצת השגה. הנך שומע מחברך איזו שמועה, והוא לא ידע מה שאמר ואתה אינך יודע מה אתה מקשיב. העולם מלא פלא־פלאים. לרב גם השטן ובני משפחתו נתפשים בפהם. הרע אינו עוד כסא לטוב, כי אם ארג של הויות משנות. הגך שט באויר והכנפים נקובות הן. חבל מתוח ממעלה למטה, מראש לאחור, והרי אתה יורד או עולה בחבל.

ובחשבון־עולם כזה היה נתנאל שומר את עשרו ומפקח בעין פקוחה על עניניו. הוא היה מתכלל בשעתו, אוכל בשעתו וישן בשעתו. את המצוות שמר, אבל לא הוסיף מדיליה. שנה שנה, כתום ימי אלול ועם היהודים עומד על מפתן מי־הדין, היה נוסע, הוא ובניו—שמותם היו ישראל ומשה—לקרית אומן הסמוכה, ששם קבור הרב הפלאי ובני עדתו מתאספים מכל עבר להמשיך ענינו... אין זה יחוד שבלב ואין בכאן תשלומי־נפש. גם הרב לא מת כלל, כי אם עומד הוא ומשיח עם פלוני ואלמוני התלמיד במין שיחת־חולין, שיבינו אותה אך אלה אשר לקהל הזה ימנו.

בבית־עלמין ישן, המשתרע על גבעה נשאה של העיר, שזכרונה חרות בפרקי הגזרות אשר לבני־ישראל, בנוי אהל קטן של אבן וגגו עץ, חלון

קטן בו מצד שמאל ובמבוא פתח צר. ציוני הקברים האחרים מעץ ומאבן פזורים בין העשבים, העולים לאדם עד ברכיו, וכל העיר העתיקה עם מגדליה ובתי-תפלותיה לשתי האמונות נשקפת מהכר הזה. מנוחת עולמים! חסידים בעלי קומה, זקנם לא-מסורק ולחיייהם צנומות, עומדים ועיר שם ועיר שם מסביב לאהל. פתקאות-בקשה, רטבות גשם ואכולות הקך והשרב, משלכות על הקרקע; ואיש זקן אחד, שומר-חנם של עולם העצמות, יושב תמיד לפני פתח האהל וספר „לקוטי תפלות" בידו. זה ספר התהנות לבני הכת, כולל בקשות, רצויים ופיוסים, ודויים בשטף הדבור ובהרצאה נמשכת ואינה מוסקת.

בערב יום-הדין, שבו יתקעו בשופרות בכל מקום מושב בני-יעקב, באים האורחים, שעלו ממרחק לרגל ההוא, ומקיפים את האהל הדומם. אחדים אומרים „צדוקי-הדין" ואחדים תולשים עשבים ומשליכים אותם מאחריהם. כי ידרוס איש על פתקא מתגוללת, ירימה מן הארץ ויניחה על מקומה. טרודים המה עתה בני-מזומים. הלא להם להכין ספרי הזכרונות ולהעמיד פתו-מאזנים למשקלי הזכויות והחובות, ולא לה מטה אך לאות-נפש ויגיעת-רוח.

בימי גסיעה כאלה לנתנאל דנן ולבניו באה שוב תקלה רבה בביתו... אבל אני מקדים בזה את המאוחר.

IV

הרחק חמשה בתים באותו רחוב היה מעונו של איש אחד ידוע בעיר, ואולי גם יחיד ואין שני לו. הבית היה מקסה תבן, אבל לא היה עוזב כלל. מפקידה לפקידה היו מלפנים כתליו מבחוץ והיו מישרים את התבן של הגג. ארון הבית היה יקותיאל בן-ירוחם, איש לא-עשיר, אבל בעל-בית חי לפי ערכו, ומעולם לא שם בכליו משל אחרים. הוא היה ממצע בין סוחרים, היה „בורר" או „שליש" בעניני-ירושות; לעתים רחוקות לקח גם חלק בדברי שדכנות למשפחות עשירים. רבי אחד מפורסם, שרב ריב גדול ועצום עם רבי שני, והוא גם אהיו מלדה ומבטן, בחר בו לציר-נאמן לעשות שלום בינו ובין אהיו, כאשר כבר עלה הסיר על גדותיו. בן-ירוחם היה יועץ בכל דבר קשה, מתוך בדבר-יריבות בעדה. וכשהיה רבי ארון פעם במחלה אנושה, היה הוא פוסק שאלות במקומו. בידיעותיו הרבות בהלכה, בחריפותו ובשכלו ההד בארג התלמוד וגושאי-כליו הצטנן והיה למופת.

על בעל הש"ך מספרים, שבשעה שחבר את ספרו העמוק והיה כותב כל יום פרק פרק, עמדה קערה מלאה דינרי-זהב על שלחן הכתיבה; והוא היה משתעשע בהם, להרחבת-הדעת ולשגשוג העיון... ובן-ירוחם חדר אל תוכו, בלי סיוע של דינרי-זהב ומטבעות-כסף מצלצלים. וממה-נפשך, אם בעל שכל גדול אתה ומוחך משיג ותופס כל היקש בסוגיה מסבכה, למה

לא תשב על הספר הגדול ולמה לא תבאר כל פרט ופרט לאשורו בימי התלמוד היה עור הקב"ה מתנכח ברקיע עם בני מתיבתו בהלכות. עניני קישים וטהרות, זבחים ומנחות בטלו, אבל עיוניהם וחדויהם לא בטלו. והן הבבות בנוקין ודיני האשות נהוגים עוד האידנא, ועל ידיהם דיני המועדות והברכות. אף אם מאה שנה תחיה ויומם ולילה לא תמוש מאהלה של תורה, לא תספיק לתרץ כל הקושיות והאבעיות ולשוב כל החלוקים. אבל ליקתיאל שאלה אחת קשה בחייו, שלא מצא צליה תשובה נכונה. אשתו היתה עקרה ימים רבים, אחרונה פתח ה' את רחמה ותלד לו בן, ושוב סגרו. יחיד נשאר הילד ויגדל; ואמנם יפה היה במראהו, אבל לא נשא עליו את על ה"חדר" ובתוכו קנן היצר. עוד כהיותו כבן ארבע עשרה נשא עיניו לכל נערה נאה עוברת ברחוב ויהמוד יפיה בלבו. בקול אביו לא שמע; ואמו לא חשכה ממנו כל דבר ומלאה כל משאלותיו. אם גם ראתה, שהתורה לא תהיה ארוסתו.

והנער הלך מדחי אל דחי. דותן היר שמו, שם לא-מצוי, הייז היו מתארח עם בחורים עזובים מבלי אב ואם, הולכים בשרירות-לבים ועושים מה שלבם חפץ. הוא היה מעיזק בקוביא, שותה עם מרעיו בבית-המרוח האחד שבעיר ומתנה אהבים בלילות. זה-כמה חדל להתפלל, לטול ידיו לסעודה. גם לא שמר את יום השבת; ובאכלו חוץ מבית אביו לא היה מבדיל בין טמא לטהור ויהנה מן האסור בלי-מעצור. מלב אמו לא נמחה, למרות פחזותו, ואביו חדל זה-כמה לכהות בו. אלהים הוא אדון בשמים ועל הארץ מורדים בו, ויש כאלה, שלא ילכו בדרכיו. וכי גדול הוא מדוד נעים-זמירות, ואף לו היה בן כאבשלום!

בימיקין לא לן דותן בבית, אי היה שב לחדר משכבו בעלות הבקר והיה ישן עד אחרי הצהרים. הוא חדל לבוא לבית-התפלה אף בימי-מועד. ואך בלי יום-הכפורים, בעת ינוע כל בשר בישראל מפני פחד ה' ומשפטו האיום, היה מתעכב בעזרת בית-התפלה כטעה חדא עם שאר חבריו הריקים; ואחרונה הלכו כלם מזה באשר הלכו...

לא תאמינו, אף בלי חגי-הפסח והתקדש ביתו של יקותיאל לפי מנהג אנשי-מעשה, היה הבן הזה בא לבית אחרי אשר נערך הסדר, ישב אל השלחן הערוך ואכל מהנותר. בימי המקרא היה מקימים בכנון זה דין "בן סורר ומורה", אבל בדותן לא תפשו אביו ואמו. עוד יש להודות לאל-ישועות, על אשר יעצור בו, כי לא יצא מן הדת. —

ימי אלו הגיעו. באו ימי תקן והתחלה לאמירת סליחות ודוויים אין-ספור למלך העולם. והטבע שכח את מועדי השנה. הם נעים מלא את היקום. שב הקיץ כמעט לימי האביב. ספחים צצים באדמה ועולים מאליהם, צשבי השדות גדלים. הצאן והבקר רועים במגן-שים הרחבים מחוץ לעיר ואוכלים לשבע.

ויהי בשבוע האחרון וכבר החלו ימי הסליחות ממש, קם נתנאל ויצא עם שני בניו ישראל ומשה לעיר משכן הרב המת. ואשתו גם היא נסעה

זה כשבועים לעיר רחוקה אל „קבר אבות“ ולא שבה עוד. ותשארנה שתי הבנות, מלכה ולאה היו שמותיהן, לבדן. ימים בין אָמה לאָמה היו, נפש אחרת לא היתה אתן בבית.

כענבים בשולות ביער לא עבר בו איש היו שתי הנערות בבית החומה הנצב בודד באמצע העיר. אמנם כתמי המשפחה רחפו ממעל כפרקי עננים בשמים לא־ברזל, אבל דמן לא נדעך... האם יד המקרה היתה בזה? עיני המיחלות בעמדן היום על המעקה בבקר נפגשו עם עיני דותן, ששב אז מאהל החטא. ובחדרו בנשף הלילה אל הבית הזה לא מצא את הפתח נעול. — בנות לוט שתו יין במערה עם האחד שנמלט מכל אנשי הארץ והיה להן לחטא ולזרע. התגעש הלילה. נלחמה הצעירה עם הבכירה ותחוללנה משכרון־אהבים עד הבקר. עוד לא עברו שלשה חדשים, ויחלו לרנן בכף פנות העיר לאמר: בנות נתנאל בן־ירוחם הרות לזוננים.

שתי הנערות נסעו לעיר אחת בפֶּךְ אחר אשר במדינה הגדולה ותשבנה שם שבועות אחדים. אחר־זה שבו לבית אביהן ערירות ופניהן לא היו להן עוד. — ביום חרף אחד קשה התקרר אחיהן הבכור ישראל, הגישו לו רפואה משנה והיתה לו למארה; וימת או נחטף מן העולם, מבלי שראה את מאורו. אביו נתנאל היה אומר אחריו את הקדיש כדין.

V

סתו קשה בא וילחץ כל לב. גשמים קרים ירדו בלי־הרף, קלקלו את החוצות, רככו את הגנות, שטפו את התמר מעל גבי הקירות ובאו במרתפים ובכל בקע מבלי רחם. ליותר ממחצית בני העיר שאלת ההסקה לימי החרף ושאר צרכיו היא כרְתִים על הצואר. מתחילים לקרא בתורה מבראשית. שם נאמר, כי נקוו המים, כי נראתה היבשה ותוצא הארץ כל דשא ועשב ויאמר אלהים יהי אור וירא כל אשר עשה והנה טוב; ובפרשת נח הסמוכה—כבר נשחתה הארץ וגשם מכלה יורד ממעלה לילה ויום, לילה ויום, וכל אשר נברא בששת ימי־המעשה, בעוף, בבהמה ובאדם הולך הלוך וגוע, הלוך וגוע...

הרב רבי אַרֶון היה מזכיר בעצת החכמים ליצרו בכל יום את „יום־המיתה“. אדם יסודו מעפר וסופו לעפר. בבקר עוד זורח השמש ובערב בא אחד ממלאכי־זעם ולוקח את נפשו, להעמידה לפני כסא הדין, והִגֵּו יורד לקרקע ומתענה בכל פרטי חבוט־הקבר. קראו בספרי־יראים, פתחו את המסכת הקטנה, נקובה בשם מסכת גיהנום, היא כל לב ימס, כל נפש גאה מתמוטטת, וכל רשם של תאוה מיד נמחק. אבל מה כל־אלה מול צללי המות גופו! מה הוא שבת המיסרים, המוכיחים וחוזרים ומוכיחים מדברי התורה, ממשאות הנביאים ומפתגמי הכתובים, מול נקב אחד בְּרָאה, צרבת בלב או חמץ נוקשה של ארס בגרון! הנך שוכב על המטה אך כנתנך לבשרך, טלית קטנה מְצִצת תלויה עליך ומכסה דק דבוק לראשך; אויר מתניק בחדר,

בקבוקים קטנים מלאים רפואות וטפות מרות עומדים על שלהן קטן; והאשה או בן ובת צועדים צעדים קלים בחדר ושואלים בנפש נכאה, אם קר לך, אם המכאוב לא הוקל או אם עיפה נפשך. אין שלטון בימים כאלה! בחוץ מתגלגל תבל. הלא יש צבא לשמים ונתיבות לעולם. עשרה מילים מזה והמשה מילים מזה, הנה שוב עיר אחרת, כפר או ישוב. שם עושים בני-אדם את מלאכתם, רצים לעבודתם כתמוץ שלשום ואינם יודעים כלל על-אודותיך ועל כאב בטנך או הפצע האנוש ברגלך. עולם כמנהגו! ואתה הנך מתהפך מצדך האחד על השני, ראשך כבוש בכר, וכי גם לא תסגור את עיניך הנה אפל, אפל שאפשר למשוש בידים ולהשיגו גם בשאר החושים... המות לא נברא אף בימי הנחש, הוא אינו קדמון, כי אם הוא שָׁפָף רביעי לשלשה שְׁתַּפִּים שבכל יצור; וכי יבוא מועד ויגבה הוא את חלקו, או גם שאר החלקים מתפוררים גם מתפוררים...

רבי אֶרוֹן מְשַׁעַל, מְשַׁעַל בחזקה וגופו הרזה מפרכס מדי פעם בפעם. באים טובי-העדה לבקרו ולקיים את המצוה הכתובה של „בקור-חולים“, בבקר יבקרוהו בניו ואחרי הצהרים מתאספות הבנות ודאגה מרחפת על פני כלן. מעיני איוז מהן גם דמעה נוזלת. אשת הרב באה והולכת. הלא דברים רבים מוטלים עליה לעשות. גם הרופא, איש לא מזרע היהודים וחי בעולמו, יבוא אף-הוא אל בית-החולה פעמים בשבוע; ימשש בדפקו, ישרטט דבר-רפואה עלי גליון בכתב רומי ויקבל שכרו בכסף, מעבר מזה שבוע בו ראש המלך ומעבר מזה נשר.

בערב שבת אחד, בעלות הבקר, התעורר החולה וירגש בחוש, כי הוא „שכיב-מרע“ אמתי. צוה להביא לו מים לרחוץ את ידיו, דבק ברעיונו באלהי-מעל ויאמר במורא וברעדה: עֲנֵנִי, אֱלֹהֵי צַדִּיק, תִּנְנֵי וּשְׁמַע לַתְּפִלַּת עַבְדְּךָ!— הוא כבר רואה את-עצמו עומד לפני בית-דין העליון, לפניהם יתן חשבון על כל מעשיו ועל כל עונותיו ועל כל חטאיו ועל כל פשעיו ואשמיו, הן לשמים והן לבני-אדם, הן במזיד והן בשוגג, הן בתור יחיד והן בתור שליח הרבים, הן באקראי והן מצד טבע הלב. והוא מתנודה בדמעות שלישי ובנפש שבורה לרסיסים דקים ואומר מלה אחרי מלה: אשמתי, בגדתי, גולתי, דברתי לפי, העויתי, הרשעתי וגומר. הוא מבקש סליחה, מחילה, כפרה מאל-חסד רחום וחנון ושומר ליראיו; והוא מוחל לכל בני-ישראל שהכעיסו והקניט אותו וחטא נגדו בין בגוף בין בממון, בין בדבור ובין במעשה, בין בגלגול זה, בין בגלגול אחר בדור עבר וחולף. הוא מהאמץ לזקוף גופו מעט וקורא שלש פעמים בזו אחר זו: ה' אלהים אמת ותורתו אמת ומשה נביאו אמת! ה' הוא האלהים שמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד! הוא היה, הוה ויהיה!

עוד רוח בו, עוד כחמה בחולה, והוא מתחיל לפרט חטאיו ולשקר בכדי: אשמתי אשמות רבות; אכלתי בלא נטיילת ידים; בזיתי מצוותיך; בטלתי תלמוד-תורה; גליתי סוד חברי; דברתי אחד בפה ואחד בלב; דברתי על שוכני-עפר; הלכתי במושב-לצים; תעבתי, תעיתי, תעתעתי; אוי לי ואבוי

על שבירי!—הוא משעל בחזקה, הוא מתנגע להגיע לשלש-עשרה מדות. נפשו, רוחו ונשמתו קוראות בכל עוז פרקי „אני מאמין“. הוא מוסר את עצמו על קדושת שמו יתברך. החדר מתמלא חברים חגורים אבנטים וסדורים בידיהם... החולצה קורא „שמע ישראל“ בכל כחו. הוא מתאזר עוז וקורא: ה' אחד, יחיד ומיוחד!—ונופל שוב על הכר וגוסס כאיש שנגעה המאכלת בצוארו. הנאספים מרמזים זה לזה ומדברים בחשאי. חודרים כל בני הבית אל המקום הצר ומתפרצים בבכי. זקן אחד נגש אל המטה ומכסה את הגוף המתפוך בשמיכה. יוצאת הנשמה כנדהמה, עלובה ורצוצה. — והקהל עונה מתוך הסדור: חבקי ואמצי, אל תערוצי ואל תחתי. ימין ה' רוממה, עורי צפון ובואי תימן. היתומים הגדולים קורעים בבגדיהם שעור טפח. מרימים את הרב המת ומשימים אותו על הקרקע. מדליקים הנרות למראשותיו, והקהל קורא שוב: בית יעקב לכו ונלכה. אל אלהים דבר!

האחראר את עניני הטהרה, את הרעש בעיר ואת דבר הלוייה הגדולה בסגירת החנויות ובצאת כל העם למגדול ועד קטן עם נושאי המטה לבית מועד לכל חי. אין מספידים בעירות אלה, אבל בוכים ומיללים, קוראים כל נוסחאות „צדוק הדין“. אחר-זה מתחיל ענין נחום-אבלים. מתכנסים לתפלת שחרית בבקר ולתפלת מנחה ומעריב אנשים לעשרות, להתפלל בחדר הרב בצבור ולהקריב שם לה' אלהי-צבאות את מנחתו בדברים. נלקח נלקחה עטרת העיר, בהסתלק הרב הזה, שלא הניח אחריו כמותו. והשאלה על כל לשון ובכל לב: מי יעלז על כסא הרב ומי ימלא מקום התורה באמונה? פטרוני-נא מלתאר לכם גם את ענין הירושה והסכסוך הנהוג בין החולקים בנחלה. לא אערב דברי-הלך בקדש.

VI

עברו ימי השבעה, עברו ימי השלשים והתחיל ענין בחירת רב וכהן. אם ימנו עתה אב"ד חדש בקהלה, לכגון זה צריך יהיה לשלם „שכירות“ מדי שבוע בשבוע, ואין מוסד נכון בעיר לכך, הלא אין גם קפה קבועה. יש צרך, שיהיה הרב גם איש גדול בתורה ויודע לנהל את העדה. הדור מתמוטט...

אמנם על דעתם של מתי-מספר מיושבי העיר עלה לפרקים רעיון: אולי ינסו להציע לבחור ביקותיאל הלמדן הגדול והבקי בש"ס ופוסקים לרב? אבל מיד התבוננו וראו, שזה אינו בגדר האפשרי. לא אך מפני שהוא אב לבן שיצא לתרבות רעה, אלא — וזה עיקר גדול — מפני שהוא בן העיר גופא. — מה שנין? היאבו בני-אדם מישראל להרים ביום אחד איש מקרב העדה, עצם מעצמיהם, למנותו לרב ונשיא עליהם? לא רחוק מאותה העיר היתה עיר אחרת, ושם כהן רב נודע בשערים, ולו נכד חריף ובקי, הפוסק גם שאלות. ופה היה יכול לעלות רעיון של קשור, שלא היה בגדר הנמנע... אולם גם בקצה אותו רחוב שתארתי דר איש אחד, עשיר וכהן,

שאם גם לא היה מן התורנים דוקא, היה לו שם ומקום בעדתו. ותמת אשתו אז והניחה לו בנים חמשה. ויהי כי התנחם והשדכנים החלו לדפוק על דלתותיו, גלה רצונו לקחת בתולה בעמו, כחך שבטו. אם גם חשב במסתרי לבו על בת הרב, מי־זה ישא עליו חטא? —

אבל רעיון אחר לגמרי, רעיון שיצא אל הפועל, החל לנצנץ במוחו של אחד מחתני הרב המנוח, איש שכבר אבד כספו וכסף אחרים פעמים אחדות בענין־רע, והיה בכלל גבר לא־אמון בו ולהוט אחרי כל רוח ממון, אם בהתר ואם גם לא בהתר. מדוע יהיה שונה בזה משאר בני־אדם, השקועים בים הפרנסה עד הצואר וצדים כל מה שיעלה בחכתם בקצרה, כנשף אחד עלה במעלות של אבן המובילות לבית־החומה של נתנאל; וגם בעדו לא סגרו את הפתח. בסבר פנים יפות קבלו אותו באולם הגדול ושמו לפניו חמין ורקיקין. העשיר ישב על ספסל רך ושח עמו במתינות, ולא הורה אף ברמו קל, שֶׁצֶת לָקוּם... בערב השני עלה שנית באותן המעלות, שח ודבר עם אדון בית־החומה. ועוד באותו שבוע הרים פעמיו למשכן חותנתו החורגת. והיא, אם לא חביב היה בעיניה כלל, ישבה גם־היא ושחה עמו. פניה נהפכו לירקון, בשמעה את דבר הרעיון החדש על־דבר קשור־יתה יוצא מפי הדובר. בפני אָרוֹן בעלה בנדאי לא העז לומר כזאת, ולו העז, כי עתה שחק לו כל עובר. היא ישבה כנדהמה...

ביום המחרת בא שוב חתן הרב בדבר אותו הענין, וכה מעשהו מעתה יום יום. והוא מרחיב בכל פעם את משאו. ולאט לאט התרגלה חותנתו להטות אונה מעט. אָם לבת שנתגברה ואשה אלמנה, אם גם אלמנת הרב, הן דואגת לפרי־בטנה. ארון היה נרתע מזה בגלל עסקי המשפחה, והן לו היתה מגלת היחש. אבל, לאידך, שמא דוקא זה הוא זווג מן השמים. מי־זה יחזור לדרכי ההשגחה? ומי יתכן ארחותיה?
לילה לילה התהפכה האלמנה על משכבה ותשקול בכף־מאזנים את הצד לכאן ואת הצד שכנגד. נגד ה"קרן" בעצמו אין שום אדם יכול להטיח. והוא בן עשיר גדול ויָרְשָׁה רבה צפונה לו. אבל הנה גם הכף השנית טעונה משא רב...

בימי קדם היו אומרים: נקרא לנערה ונשאל את פיה. עתה אין זה מנהג בישראל. היא יראה להודות לעצמה: לא פעם התבוננה, שבשעה שעובר אלמוני הבחור ברחוב מול ביתה, הוא שֶׁהָהָה בלכתו ונושא עיניו אל הפתח, שלעתים עומדת לפניו בתה, והיא גם מבטת אחריו. — עיני נשים מכירות באלהו!

ותשכם האלמנה בבקר אחד, שמה מעיֶה עליה ותתעטף ותלך לבית־העלמין, אשר לא רחוק היה משער העיר. היא קרבה אל ציון בעלה הדומם והחלה לדבר ולשיח עם המת בלשון של תהנונים: ענני־נא אישי ממנוחת משכבך והושיעני ממצוקת לבי. אלהים בוחן כליות, מדריך ומנהיג כל חי בארץ, נתון לבהמה לחמה ושולח לכל נפש את בת־זוגה. אתה תחסה בצל כנפיו בין שאר יראים ושומרי תורה, הזק אותי ועמוד

לימיני, לבלתי אכשל ואכלם. גדול הוא ה' ולגדולתו אין חקר, ואנו שוכני־
 ארץ אך בריות שפלות אנו. גלמודה אנכי, ארון, מיום עזוב עזבתני. מה
 שכלי ומה תבונתי? והן גם עונותי רבים ופשעי מי ימנם? פקש בעדי מאל־
 סליחות, שיקבל ברחמים וברצון את קרבני וקרבן כל בית־ישראל בעגלא
 ובזמן קרוב. אנא ה', שמע בקולי, רחם על אמתך וברך אותה; ואל
 תנני להתהלך בין הבריות בבשת־פנים; ויכירו וידעו כי גדולים מעשיך
 מעל ואין כל בריה מתחת עושה דבר שלא גזרת עליו. שלום לך, בעלי
 ואישי! שלום לכן, נשמות הטהורים! — זרם מים יורד מעיניה והיא מקנחת
 במטפחת את הדמעות ונאנחת ומחזקת. דוממים דוממים עומדים ציוני
 הקברים, רבם מעשה עץ ומועטם מעשה אבן. עולם שוקט למתים ועולם
 מלא־מעקשים לחיים.

לא אאריך. עוד לא עברו שנים־עשר ח"ש, וגם רב ודין עוד לא
 נמנה, והנה נפוצה השמועה בעיר: בתו של הרב רבי ארון נתארסה למשה
 בנו יחידו של נתנאל. וירננו העם באהליהם, מלבד אותו חתן, שקבל
 מנה יפה...

